

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Негребецький В. В.

Вступ

Пріоритетними завданнями кримінального судочинства є підвищення ефективності процесу розслідування кримінальних правопорушень. При цьому сучасна злочинність набуває більш небезпечних організованих форм. Тому є проблема боротьби з протидією з боку осіб, які намагаються перешкоджати слідчому на шляху розв'язання завдань розслідування.

У практиці розслідування нерідко виникає необхідність перевірити інформацію або слідчу версію, висунуту на підставі отриманих даних. До групи так званих «перевірочних» слідчих дій, зокрема, належить слідчий експеримент¹. Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці². Перевірка показань на місці являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту й (або) ідеальних слідів пам'яті, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних.

Метою цієї статті є визначення психологічних основ взаємодії слідчого і підозрюваного під час проведення слідчого експерименту з метою перевірки його показань на місці події та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо тактики подолання протидії у формі повідомлення неправдивих показань.

¹ Шейфер С.А. Познавательное значение следственных действий и их система. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 54.

² Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 583.

1. Слідчий експеримент – спосіб подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень

Під протидією розслідуванню розуміють навмисну діяльність із метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування і, зрештою, встановленню істини в кримінальній справі. Протидія розслідуванню – це категорія, яка входить до призабутої тактики злочинної діяльності (кримінальна тактика), що визначає типові способи вчинення і приховування злочинів, форми поведінки злочинця, його психологічні портрети, особливості протидії зацікавлених осіб, створення інсценувань та фальсифікацій³. Питання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень досліджували Р. С. Белкін, Л. Я. Драпкін, С. Ю. Журавльов, В. М. Карагодін, А. М. Кустов, В. К. Лисиченко, О. Р. Ратінов, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші відомі вчені-криміналісти.

Форми та різноманітні способи протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та напрями їх подолання протягом тривалого часу були предметом наукових досліджень. О. Ратінов зазначав, що протидія розслідуванню злочинів може здійснюватися як в активній, так і в пасивній формах⁴. Під активною протидією він розуміє цілеспрямований вплив на носіїв доказової інформації або перешкоджання доступу до неї: давання неправдивих показань, обман, приховування та знищення речових доказів, створення інсценувань, примушення до давання неправдивих показань, непокора й прямиї опір слідчому тощо. Пасивна ж протидія полягає в невиконанні необхідних дій: неповідомленні запитуваних відомостей, ненадання допомоги, нез'явленні за викликом для провадження слідчої дії, замовчуванні відомих фактів, відмові від давання показань і т. д.

Для сучасного етапу розвитку криміналістики є характерним перехід від вивчення протидії розслідуванню як феномена до створення системи способів, прийомів і методів подолання і нейтралізації протидії. Останнє є предметом вивчення в слідчій тактиці. На думку проф. В. Ю. Шепітько, одним із напрямів тактики подолання протидії є тактичні засоби подолання лжесвідчень і викриття неправдивих показань⁵.

Питання протидії розслідуванню особливої актуальності набуло під час створення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами⁶. Б. В. Щур за результатами проведеного дослідження встановив такі форми протидії

³ Шепітько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Харків : Одиссей, 2003. С. 121.

⁴ Ратінов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва, 1967. С. 167.

⁵ Шепітько В.Ю. Проблемы формирования тактики преодоления противодействия расследованию. *Вибрані твори*. Харків, Апостіль, 2010. С. 167.

⁶ Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). Харків : Гриф, 2004. 176 с.

розслідуванню, які зустрічаються в практиці слідчих: приховування злочину (зазначили 88% опитаних); корупування посадових осіб правоохоронного органу (26%); неправдиві свідчення (96%); фальсифікація доказів (12%); знищення матеріалів кримінального провадження (4%); знешкодження речових доказів (2%); погрози свідкам, потерпілим підозрюваним (14%); погрози на адресу дізнавача, слідчого, прокурора, судді (16%); застосування фізичного впливу стосовно учасників кримінального провадження (8%); негативне використання засобів масової інформації (24%); відсторонення слідчого від провадження (4%); інше (2%)⁷.

До сучасних форм протидії розслідуванню злочинів можна зарахувати фальсифікацію доказів. У роботах дослідників зазначається, що найчастіше фальсифікуються джерела вербальної доказової інформації: протоколи показань і тих слідчих дій, що супроводжуються показаннями їх учасників, – пред'явлення до впізнання, слідчого експерименту, перевірки й уточнення показань на місці⁸. Сфабриковані протоколи допитів можуть містити неправдиву інформацію особи про саму подію, про алібі, про дії підозрюваного начебто в стані необхідної оборони або крайньої необхідності, інше.

Одним із напрямів подолання протидії розслідуванню є викриття неправдивих показань⁹. Криміналістична тактика викриття неправдивих показань була предметом вивчення, в тому числі на рівні дисертаційних досліджень¹⁰. Тактика викриття неправдивих показань передбачає застосування тактичних прийомів та їх систем¹¹.

Одним з ефективних процесуальних способів викриття неправдивих показань є слідчий експеримент, зокрема у формі перевірки показань підозрюваного на місці події. С. Ф. Здоровко підкреслює, що розв'язати завдання з подолання протидії шляхом проведення окремих слідчих дій не завжди можливо¹². Для цього потрібен комплекс цілеспрямованих і

⁷ Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами : монографія. Харків : Гриф, 2005. С. 202.

⁸ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию : монография / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 172.

⁹ Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. С. 211.

¹⁰ Шепітько В.Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.

¹¹ Шепітько В. Проблемы формирования тактики преодоления противодействия расследованию. *Шепітько В.Ю. Вибрані твори*. Харків : Апостіль, 2010. С. 163–172.

¹² Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2002. С. 7.

скоординованих дій, тобто проведення тактичної операції. У криміналістичній літературі пропонують використовувати цю слідчу (розшукову) дію не просто окремо, а у складі тактичної операції¹³.

Обстановка впливає на особу, показання якої перевіряються, оскільки вона повторно перебуває на місці злочинної події. Можливість використання такого впливу є специфічною ознакою психологічної характеристики перевірки показань на місці. О. Р. Ратинов і С. А. Шейфер розглядають цю слідчу дію як своєрідну «очну ставку» особи, показання якої перевіряються, з місцевістю, учасниками якої є, з одного боку, ця особа, а з іншого боку, будинок, вулиця й інша ділянка місцевості, де відбувалися описувані підозрюваним події¹⁴. Якщо підозрювана особа дала неправдиві свідчення, під час перевірки показань на місці буде встановлено її необізнаність щодо обставин події та деталей обстановки.

2. Психологічні основи взаємодії слідчого та підозрюваного під час слідчого експерименту

Участь підозрюваного у слідчому експерименті обов'язково має добровільний характер. Тому результативність такої слідчої дії істотно залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Психологія підозрюваного при цьому може використовуватися для: 1) діагностики його позиції, 2) прогнозування поведінки підозрюваного, 3) вибору відповідного психологічного впливу й 4) оцінки отриманої інформації.

Необхідно враховувати чинники, що впливають на формування позиції підозрюваного і його поведінку. У психологічній літературі до таких зараховують: а) психічний стан підозрюваного; б) мотиви, якими він керується, виконуючи ті чи інші дії; в) несприятливі для підозрюваного умови, в яких він перебуває у зв'язку з його передбачуваною роллю у вчиненні злочину; г) вплив на підозрюваного з боку інших осіб¹⁵.

¹³ Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. С. 213.

¹⁴ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. С. 274; Шейфер С.А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1978. Вып. 28. С. 118.

¹⁵ Ратинов А.Р. Зазначена праця. С. 196–217; Глазырин Ф.В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1983. С. 293–299.

Психічний стан підозрюваного характеризується пануванням оборонної (захисної) домінанти. Під домінантою у психології розуміють тимчасово переважну рефлекторну систему, що зумовлює роботу нервових центрів у цей момент і тим самим додає поведінці відповідну спрямованість. Домінанта як переважний осередок збудження підсумовує і накопичує імпульси, що надходять у центральну нервову систему, одночасно пригнічуючи активність інших центрів¹⁶. Оборонна домінанта визначає спрямованість психічної діяльності в підозрюваного, формує в нього спеціальні механізми психологічного захисту. Психологічний захист у літературі з психології розглядається як спеціальна регулятивна система стабілізації особистості, спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту¹⁷. До числа механізмів психологічного захисту зараховують витіснення, раціоналізацію і проєкцію¹⁸. Видається, в процесі перевірки показань на місці треба враховувати можливість впливу психологічного механізму витіснення. Під витісненням маються на увазі глушіння, відкидання і неприйняття тієї інформації, яка суперечить якійсь особистісно значимій установці суб'єкта. У зв'язку з цим існують певні вимоги до форми спілкування слідчого з підозрюваним у процесі проведення перевірки показань на місці. В. Л. Васильєв вважає, що незалежно від тяжкості вчиненого злочину слідчий зобов'язаний ставитися до підозрюваного як до особистості нарівні з іншими учасниками слідчої дії¹⁹. Неприпустимі роздратування, вираження слідчим зневаги щодо нього, скептичні репліки тощо. Як би зухвало не поведився підозрюваний, слідчому необхідно залишатися стриманим і врівноваженим.

Захисна домінанта визначає особливості, що зумовлюють поведінку підозрюваного під час перевірки його показань на місці, а саме: 1) його психічний стан; 2) прагнення цієї особи уникнути відповідальності; 3) зацікавленість у перебігу розслідування; 4) тенденція до перебільшення підозрюваним інформаційної «озброєності» слідчого; 5) тенденція до адаптації своєї виправдувальної позиції²⁰. У психологічній літературі

¹⁶ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 191.

¹⁷ Там само. С. 321.

¹⁸ Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения. *Личность преступника как объект психологического исследования*. Москва : Издательство ВИПИПИРМПП Прокуратуры СССР, 1979. С. 50.

¹⁹ Васильєв В.Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 472–473.

²⁰ Глазырин Ф.В. Психология следственных действий: Учеб. пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 293–299; Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. С. 196–198.

значається необхідність урахування психічного стану, в якому перебуває особа, показання якої перевіряються²¹. Під психічним станом розуміють цілісну характеристику психічної діяльності, стійку на певному тимчасовому відрізку, яка показує своєрідність протікання психічних процесів залежно від відбиття явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості²².

У процесі проведення перевірки показань на місці має місце широка амплітуда психічних станів. Підозрюваний може перебувати, наприклад, у стані страху, фрустрації, стресу тощо. Суттєвим є те, що саме з психічним станом підозрюваного може бути пов'язана його відмова від участі в перевірці показань на місці або від вже даних ним свідчень. У психологічній літературі страх розглядається як негативний психічний стан, що виникає в ситуаціях, коли індивід має спонукання й усвідомлену мету залишити ситуацію, пов'язану із впливом зовнішнього подразника, але при цьому через зовнішні причини вимушений залишатися в ній²³. Стан страху під час перевірки показань на місці може зазнавати як причетна, так і непричетна до вчинення злочину особа. Страх не тільки сковає пам'ять, а й, пригнічуючи, діє на всю психіку людини, її інтелектуальну діяльність. Він може знижувати волю, моральний самоконтроль і критичні здатності, перешкоджати правильній оцінці обстановки, робити людину доступнішою для небажаних впливів²⁴. У процесі проведення перевірки показань на місці можна здійснювати діагностику психічного стану, що, на нашу думку, є необхідним.

Під час проведення перевірки показань на місці особа, яка повторно перебуває на місці злочинної події, зазнає психологічного впливу оточуючої обстановки²⁵. Внаслідок цього в неї може відбуватися певна зміна психічного стану у сприйнятті місць, де знаходяться докази, що її викривають. На необхідність спостереження за поведінкою підозрюваного під час перевірки показань на місці постійно вказується в психологічній літературі²⁶. Йдеться, зокрема, про такі ознаки

²¹ Ратинов А.Р., Ефимова Н.И. Психология допроса обвиняемого : метод. пособие. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 15–20.

²² Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 781.

²³ Еникеев М.И. Общая и социальная психология : учебник. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2002. С. 234.

²⁴ Ратинов А.Р., Ефимова Н.И. Психология допроса обвиняемого : метод. пособие. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 28.

²⁵ Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков : Консум, 1997. С. 110–115.

²⁶ Глазырин Ф.В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 134.

зовнішнього прояву стану, як впевненість у виборі напрямку руху, показі об'єктів, раптова зміна напрямку пересування, швидкості, зупинки тощо. Значення методу спостереження під час проведення перевірки показань на місці, як видається, полягає також і в тому, що його застосування дозволяє слідчому ефективно контролювати поведінку підозрюваного, підтримувати оптимальний режим спілкування, сприяє вибору відповідних тактичних прийомів та їх систем. Спостереження допомагає діагностувати позицію підозрюваного, розпізнати, чи приховує він інформацію, що має значення для розслідування. Так, метод спостереження в процесі проведення цієї слідчої дії сприяє виявленню слідчим речових доказів. Слідчій практиці відомі випадки, коли під час перевірки показань на місці за допомогою спостереження виявляються речові докази, місцезнаходження яких підозрювані намагалися приховати від слідства²⁷.

Захисна домінанта викликає у винного прагнення здійснювати ті чи інші дії, які, за його розрахунками, мали допомогти йому уникнути викриття злочину і, як наслідок, ухилитися від відповідальності за вчинене. Цим можна пояснювати відмову підозрюваного від участі в перевірці показань на місці, дачу ним неправдивих показань на допиті.

Як оборонна домінанта, так і механізм психологічного захисту можуть бути властиві не тільки особі, яка справді винна у вчиненні злочину, а й невинній у разі її прагнення захиститися від несправедливого обвинувачення. Тому в психологічному плані перевірка показань підозрюваного не може зводитися до створення для нього яких-небудь штучних бар'єрів, психологічних обмежень для відмови від попередніх свідчень, даних на допиті. Неприпустимими є також випадки проведення цієї слідчої дії з метою психологічного закріплення підозрюваного на тих показаннях, які, на думку слідчого, відповідають дійсності.

У слідчій практиці звернено особливу увагу на те, що підозрювані схильні до зміни своїх позицій, адаптації їх виправдувальної позиції в міру пред'явлення доказів²⁸. Тому в процесі перевірки показань підозрюваного тактика слідчої дії має бути спрямована спочатку на деталізацію показань, з'ясування їх взаємозв'язку з обстановкою, а вже потім на усунення протиріч, якщо вони мали місце. Така тактика дає змогу поступово й цілеспрямовано усунути неправду в показаннях допитаної особи.

²⁷ Дробняк М.К. Від Києва до Лешно інтернаціональним вбивцям – міжнародний суд. *Слідча практика України. З досвіду слідчої роботи органів прокуратури*. 2000. Вип. № 2. С. 12–24.

²⁸ Еникеев М.И. *Юридическая психология: учебник*. Москва: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 166.

До числа чинників, які впливають на позицію підозрюваного, належить вплив на нього з боку інших осіб. Розглянутий чинник має досить істотне значення для перевірки показань на місці. Обов'язковою умовою, що визначає достовірність результатів цієї слідчої дії, має бути відсутність такого впливу на підозрюваного. Тому до перевірки показань на місці і в процесі її проведення необхідно вжити заходів до того, щоб підозрюваний не мав змоги контактувати зі сторонніми особами. У разі будь-якої підозри на останнє перевірку показань на місці в цих випадках необхідно провадити негайно.

У процесі аналізу позиції підозрюваного під час проведення досліджуваної слідчої дії потрібно враховувати конкретні мотиви його згоди на участь у проведенні перевірки показань на місці. Серед таких у психологічній літературі вирізняють страх суспільного осуду, сором усвідомлення аморальності і протиправності свого вчинку, острах перед помстою з боку заінтересованих осіб, страх наслідків для своїх близьких або розлуки з ними²⁹. Так, Ф. В. Глазирін вважає, що навіть за умови яскраво вираженої готовності підозрюваного брати участь у перевірці показань на місці варто детально розібратися у справжніх мотивах такої згоди³⁰.

Слідчій практиці відомі випадки, коли підозрювані, заявивши про згоду взяти участь у перевірці показань на місці, у перебігу слідчої дії показують зовсім інші місця, що не стосуються злочину, розраховуючи послабити, розхитати зібрані слідчим докази, спрямувати слідство на помилковий шлях, створити можливості для відмови від своїх даних раніше показань у процесі судового розгляду³¹. Отже, знання мотивів, якими керується підозрюваний, дозволяє слідчому своєчасно вплинути на останнього в такий спосіб, щоб той змінив свою хибну позицію.

Слідчій практиці відомі також випадки, коли особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, дають показання про скоєння ними інших злочинів, у тому числі і тих, яких вони не вчиняли. Так, підозрюваний Б. на допиті дав показання про вчинення умисного вбивства С. Пізно ввечері він разом зі своїми приятелями повертався додому з вечірки. По дорозі вони зустріли С., до якого Б. став приставати. Між ними відбулася бійка, під час якої потерпілому були завдані численні тілесні ушкодження в голову й живіт. У результаті заподіяних тяжких тілесних ушкоджень С. помер. Під час відтворення обстановки і обставин події за

²⁹ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. С. 202.

³⁰ Глазырин Ф.В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1983. С. 31.

³¹ Там само. С. 131–133.

участю Б. підозрюваний не зміг вказати точне розташування місця, де відбулася бійка з потерпілим. Із застосуванням манекена Б. не зміг показати, яким чином і в які саме частини тіла він завдавав ножом удари потерпілому. У такий спосіб було встановлено самообмову³².

Підозрюваний може керуватися також мотивом самостійної перевірки успішності приховання ним слідів злочину і обставин, що можуть його викрити³³. У слідчій практиці трапляються випадки, коли особи, підозрювані у вчиненні особливо тяжких злочинів, давали згоду на перевірку показань на місці з метою спробувати втекти з-під варти під час проведення цієї слідчої дії, скористатися допомогою своїх співучасників³⁴. Ось чому в процесі проведення перевірки показань на місці необхідно вжити заходів до охорони підозрюваного і забезпечення безпеки всіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Існує проблема ризику відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці, а також і від даних на допиті показань. У криміналістичній літературі є рекомендації, спрямовані на зниження ризику відмови підозрюваного від участі в проведенні цієї слідчої дії. Так, окремі автори пропонують здійснювати перевірку показань на місці негайно після одержання згоди допитаної особи на участь у ній³⁵. Своєчасне проведення перевірки таких показань на місці рекомендується також і практичними працівниками слідчих органів. Були запропоновані й інші рекомендації: установа і підтримка слідчим психологічного контакту з підозрюваним, прийняття до уваги мотивів, якими він керувався, виражаючи згоду брати участь у перевірці показань на місці, застосування методу рефлексивного управління³⁶.

З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше даних показань перевіряти їх на місці необхідно негайно після одержання. Ця вимога-рекомендація підтверджується прикладом зі слідчої практики. На території Київського району м. Харкова було виявлено труп людини, в процесі огляду якого

³² За матеріалами слідчого управління УМВС України в Харківській області за 1992 р.

³³ Юридична психологія : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / за ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. С. 121.

³⁴ Глазырин Ф.В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 132.

³⁵ Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) / А.К. Гаврилов, Ф.В. Глазырин, С.П. Ефимичев и др. : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. С. 232.

³⁶ Васильев В.Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 472; Глазырин Ф.В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 132–133.

встановлено численні колото-різані рани. За підозрою в убивстві був затриманий Б., який на допиті зізнався у вчиненні злочину і повідомив, що удари він завдавав ножем, що викинув на місці, де це відбулось. І тільки через чотири дні слідчий вирішив провести відтворення обстановки й обставин події за участю Б., під час якого підозрюваний повністю відмовився від своїх попередніх показань і заявив, що він зовсім не причетний до цього вбивства³⁷. Таким чином, зволікання з проведенням перевірки показань підозрюваного на місці злочину унеможливило процес перевірки наявної і одержання нової доказової інформації.

Ризик відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці існує і безпосередньо під час її проведення. Причиною відмови підозрюваного від продовження участі в перевірці показань на місці може бути психологічний вплив обстановки (зауважимо, що в криміналістичній літературі зазначають в основному позитивний ефект обстановки на допитану особу, яка повторно перебуває на місці злочинної події³⁸). На нашу думку, сприйняття місця злочину або його окремих епізодів, розповідь про подію злочину сприяють відновленню в пам'яті підозрюваного не тільки обставин цієї події, а й тих емоцій, що превалювали в його психіці в досліджуваній момент. Тому особиста присутність на місці злочинної події приводить до значних емоційних переживань у підозрюваного, що може ускладнити і навіть унеможливити продовження слідчої дії. Таким чином, психологічний вплив обстановки місця події є тим вагомим чинником, який суттєво впливає на особу, показання якої перевіряються.

У підозрюваного боротьба протилежних мотивів щодо участі в перевірці показань на місці, їх переорієнтація можуть мати місце не тільки в процесі підготовки до цієї слідчої дії, а і під час її проведення. Ось чому протягом усього часу проведення перевірки показань на місці слідчому необхідно вживати заходів, спрямованих на закріплення в підозрюваного позитивних мотивів участі в цій слідчій дії. Взаємодія між слідчим і підозрюваним у процесі перевірки показань на місці характеризується необхідністю постійного здійснення контролю над поведінкою останнього.

³⁷ За матеріалами слідчого управління прокуратури Харківської області за 2002 р.

³⁸ Юридична психологія : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / за ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. С. 114–115.

3. Особливості фіксації результатів слідчого експерименту

Під час цієї слідчої дії особа, показання якої перевіряються, в присутності слідчого фактично створює криміналістичну модель події (реконструює подію). Суттєво, що ця модель будується на підставі показань, що перевіряються. А сама модель виступає інструментом для перевірки показань. Перевагою такого способу перевірки показань є наочність та ілюстративність моделі. Слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряються. При цьому побудована у свідомості слідчого уявна модель події доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи.

Одночасно слідчий перевіряє фактичні дані, що містяться в цій моделі, на предмет відповідності наявній обстановці на місці події. Він переконується в існуванні самого місця, об'єктів і орієнтирів, стає очевидцем дій, що демонструються особою, показання якої перевіряються. Тому неодмінною умовою ефективності й вірогідності результатів такої перевірки є дослідження і фіксація фактичної обстановки місця події для підтвердження правильності показань, що перевіряються, інакше воно позбавляється всякого сенсу³⁹. Вивчення розташування місця, об'єктів та орієнтирів, зазначених особою, показання якої перевіряються, входить у зміст методу зіставлення.

Вважаємо, що під час відтворення ситуації події доцільно залучати спеціаліста до участі в цій слідчій (розшуковій) дії. Спеціаліст надає слідчому допомогу у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, використовуючи свої спеціальні знання. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Зокрема, це передбачено ст. 71 КПК України. Дані, встановлені в такий спосіб, можуть бути піддані експертній або експериментальній перевірці. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, приблизно вказати на час смерті, зняття вбивства, можливість нанесення тілесних ушкоджень певним способом). Його висновки не мають доказового значення, але вони виступають орієнтуючою інформацією і мають характер консультацій. Якщо в справі повинна бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста. Роль спеціаліста в процесі перевірки показань на місці може бути проілюстрована нижченаведеним прикладом.

³⁹ Зозулинский А.Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьковский юрид. ин-т. Харьков, 1969. С. 14.

У лісі було виявлено труп громадянина П. із трьома кульовими пораненнями в тулуб. Підозрюваним у вбивстві був громадянин С., який на допиті зізнався у вчиненні цього злочину і заявив, що вбивство відбулося внаслідок самозахисту. Під час перевірки показань на місці події підозрюваний уточнив механізм заподіяння потерпілому вогнепальних поранень. У процесі проведення перевірки його показань був присутній судово-медичний експерт. Заслухавши пояснення С., останній дійшов висновку, що версія підозрюваного про самозахист не відповідає відтвореному механізму заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень. Надалі висновок спеціаліста було підтверджено результатами судово-медичної експертизи⁴⁰.

Роль спеціаліста в перевірці показань на місці може полягати і в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, з метою уточнення тих чи інших обставин, що мають значення в справі. Він може надати слідчому допомогу у фіксації результатів криміналістичної реконструкції, що здійснюється особою, показання якої перевіряються. Проілюструємо це прикладом.

У звалтуванні й умисному вбивстві громадянки С. підозрювався громадянин Р. На допиті він зізнався у вчиненні цих злочинів і розповів, що відразу ж після звалтування став завдавати потерпілій сильні удари ціпком по тулубу й голові, після чого зтяг на її шиї хустку й задушив її. Під час проведення перевірки показань Р. на місці події був присутній судово-медичний експерт. Спеціаліст запропонував підозрюваному за допомогою манекена відтворити взаємне розташування Р. і потерпілої, а також механізм завдання їй ударів ціпком по голові. Потім експерт дав підозрюваному хустку і запропонував йому продемонструвати, яким чином був зав'язаний вузол на шиї потерпілої. Підозрюваний відтворив вузол на манекені, після чого спеціаліст розрізав хустку так, як це було зроблено раніше в перебігу судово-медичної експертизи трупа. Криміналістична експертиза показала належність цього вузла і вузла, вилученого під час судово-медичної експертизи трупа, до одного виду⁴¹.

Очевидно, що використання такого доволі складного методу перевірки даних (зіставлення), результатом якого є утворення криміналістичної моделі події, вимагає застосування відповідних способів фіксації. На нашу думку, основним критерієм у виборі останніх є їхня здатність наочно ілюструвати отриману інформацію. Так, якщо під час перевірки показань на місці відбувається реконструкція розташування

⁴⁰ Слідча практика України. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. Вип. 3. С. 117–120.

⁴¹ Архів апеляційного суду Харківської обл.: Кримінальна справа № 2-74/2001 за 2001 р.

учасників події в певний момент часу, то такі результати описати словами в протоколі доволі складно, а іноді й неможливо. Простіше в цьому випадку скласти схему, план або здійснити фотозйомку. Перевага такого способу дії полягає у спрощенні подальшої оцінки результатів слідчої дії, адже фототаблиця порівняно з протоколом має очевидний плюс у формуванні уявлення про просторове розташування учасників події.

У криміналістичній літературі звертається увага на доцільність застосування графічного способу фіксації результатів слідчого експерименту і перевірки показань на місці. Так, Л. О. Соє-Серко зазначає, що доцільно заздалегідь скласти план (схему) місця проведення майбутньої слідчої дії, а в процесі її проведення позначати на ньому маршрут та об'єкти, про які повідомляє особа, показання котрої перевіряються⁴². М. М. Хлинцов вважає, що з метою фіксації результатів перевірки показань підозрюваного можна використовувати топографічну карту місцевості, на якій позначаються шлях просування, об'єкти і сліди, зазначені особою, показання якої перевіряються⁴³. О. М. Васильєв і С. С. Степичев рекомендують ще в процесі допиту запропонувати цій особі скласти схему з позначкою знаходження об'єктів на місці вчинення злочину, а також взаєморозташування окремих осіб – учасників події⁴⁴. Отриманою в такий спосіб інформацією можна буде оперувати в процесі перевірки показань на місці. Як вбачається, застосування плану території (приміщення) не тільки полегшує фіксацію результатів слідчої дії, а й дозволяє ефективніше зіставляти пояснення особи, показання якої перевіряються, з наявною обстановкою. Вважаємо, що застосування слідчим плану (схеми) під час пояснення цієї особою обставин події і показі обстановки є тактичним прийомом. Якщо місце, де проводиться перевірка показань, характеризується недостатньою оглядовістю, план (схема) дає змогу слідчому більш чітко сприймати обстановку.

Наведемо випадки, коли необхідно використовувати графічні моделі (план, схема, фотозйомка, відеозапис) як способи фіксації під час перевірки показань на місці: 1) підозрюваний указує на деталі обстановки, знання яких свідчить про його винну поінформованість щодо обставин досліджуваної події; 2) кілька підозрюваних під час окремо проведених перевірок їхніх показань на місці події вказують на одні і ті самі деталі обстановки, і це теж свідчить про їхню винну поінформованість.

⁴² Соє-Серко Л.А. Проверка показаний на месте: метод. пособие. Москва: Изд-во ВИПИПИРМПП Прокуратуры СССР, 1966. С. 75.

⁴³ Хлинцов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов: Издательство Саратовского юридического института, 1971. С. 98.

⁴⁴ Васильев А.Н., Степичев С.С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. Москва: Госюриздат, 1959. С. 30.

Такі об'єкти на місцевості виступають орієнтирами, оскільки дозволяють впізнати фрагмент місцевості, зіставити показання кількох співучасників; 3) підозрюваний вказує на деталі обстановки, які не збереглися на момент проведення цієї слідчої дії. Наприклад, місце, де знаходилися викрадені речі; 4) під час перевірки показань на місці були виявлені сліди, причинно пов'язані з подією злочину, наприклад, речі, які належали потерпілій по справі про зґвалтування.

Під час слідчого експерименту та перевірки показань на місці може бути необхідною фіксація інформації динамічного характеру. Наприклад, процес і результати дослідів, послідовність виконання окремих дій, маршрут пересування, поведінка особи, показання якої перевіряються, зокрема її ініціатива в демонстрації дій, напрямків руху, розташування окремих об'єктів, відтворенні первісної обстановки. У таких випадках доцільно використовувати відеозапис.

Основою слідчого експерименту є експериментальний метод. Так, Н. І. Гуковська визначає, що завданням слідчого експерименту є встановлення за допомогою дослідів або випробувань, що проводяться слідчим, факту, чи могла подія (або явище) відбуватися в певних умовах або певним чином⁴⁵. Експериментальний метод дає змогу неодноразово повторювати явища, що спостерігаються, в будь-яких умовах, вивчати явища, які відбуваються в природних умовах дуже швидко або дуже повільно, що перешкоджає їх спостереженню, досліджувати такі явища, які в ізолюваному вигляді не можуть спостерігатися в природі, виокремлювати в процесі вивчення окремі сторони явища, окремі ознаки об'єкта⁴⁶.

У разі проведення слідчого експерименту необхідно дотримуватись таких умов: обмежена кількість учасників експерименту, проведення експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія або факт, що перевіряється, багаторазовість проведення однорідних дослідів; проведення дослідів у кілька етапів⁴⁷. Проведення експерименту вимагає спеціального вибору і утворення умов, максимально наближених до тих, у яких відбувалася досліджувана подія. Таким чином, в разі відсутності змоги обрати аналогічні умови, необхідне їх моделювання, наприклад, освітлення, звукові, кліматичні умови, матеріальна обстановка події, форма, вага предметів, за допомогою яких виконуються дії, тощо. Якщо підібрати або реконструювати

⁴⁵ Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. Москва : Госюриздат, 1958. С. 13.

⁴⁶ Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. С. 185.

⁴⁷ Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. Москва : ВШ МВД СССР, 1959. С. 80.

певні умови неможливо, необхідно враховувати ступінь незбігу умов під час оцінки результатів експерименту.

У слідчій практиці трапляються випадки, коли результати слідчого експерименту використовуються як матеріали під час проведення судових експертиз. Так, за кримінальним провадженням про наїзд транспортного засобу на пішохода з метою встановлення можливості своєчасної оцінки водієм дорожньої обстановки провадиться слідчий експеримент, під час якого здійснюється реконструкція ситуації події ДТП, моделюються різні варіанти ситуації. Результати слідчого експерименту надалі виступають матеріалами судової експертизи⁴⁸. У таких випадках створення графічних моделей місця події та дій його учасників допоможе експерту виконати поставлені завдання.

Доволі перспективним є застосування науково-технічних засобів, які дають змогу утворювати цифрові графічні 3D-моделі об'єктів, що досліджуються⁴⁹. Цифрова графічна 3D-модель може бути отримана за допомогою лазерного 3D-сканера. У результаті в цифровому файлі буде міститися у графічній формі поверхня просканованого об'єкта або простору, в тому числі розміри сканованих об'єктів із високою точністю вимірювання. Відповідні файли результатів лазерного 3D-сканування, записані на оптичний диск, можуть додаватися до протоколу.

ВИСНОВКИ

Слідчий експеримент із метою перевірки показань підозрюваного на місці події має такі особливості: 1) наявність складних психологічних відносин між слідчим і підозрюваним; 2) здатність слідчого психологічно вплинути на підозрюваного з метою одержання необхідної інформації; 3) зумовленість позиції і поведінки підозрюваного зв'язком із допитом, що передував перевірці показань; 4) можливість впливу підозрюваного на процес одержання інформації. Існує необхідність використання слідчим психології підозрюваного в процесі перевірки показань на місці. На нашу думку, це можливо як у процесі прийняття рішення й підготовки до перевірки показань на місці, так і безпосередньо в процесі проведення цієї слідчої дії. Обов'язковою умовою є досконале вивчення слідчим особи підозрюваного. З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше

⁴⁸ Ярамышьян Ш.Ш. Особенности следственного эксперимента при расследовании дорожно-транспортного происшествия. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук.-практ. матеріалів. 2004. Вип. 4. С163.

⁴⁹ Шехавцов Р.М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. *Криміналістика XXI сторіччя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, 25–26 листопада 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 166.

даних показань перевірку показань на місці необхідно проводити негайно після допиту. Необхідно застосовувати способи фіксації, придатні для створення графічних моделей досліджуваних об'єктів (складення планів, схем, фотозйомка, відеозапис). Це спрощує оцінку результатів слідчої (розшукової) дії та дає ширші можливості для використання отриманої інформації під час кримінального провадження. Суттєву допомогу в дослідженні і фіксації інформації, отриманої під час слідчого експерименту, може надати спеціаліст.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню психологічних основ взаємодії слідчого і підозрюваного під час проведення слідчого експерименту з метою перевірки його показань на місці події. Звернуто увагу на існування психологічних закономірностей поведінки підозрюваного під час перевірки його показань на місці. Визначено чинники, що безпосередньо впливають на поведінку підозрюваного (психічний стан особи, мотиви участі в слідчій дії, несприятливі умови, в яких перебуває підозрюваний, вплив з боку інших осіб, вплив захисної домінанти та ін.)

Участь підозрюваного у проведенні перевірки показань на місці обов'язково має добровільний характер. Тому результативність такої слідчої дії істотно залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Автором виокремлено напрями використання психології підозрюваного в процесі перевірки показань на місці: 1) діагностика позиції підозрюваного; 2) прогнозування його поведінки; 3) вибір відповідного психологічного впливу; 4) оцінка отриманої інформації. У роботі акцентовано на ролі захисної домінанти як чинника, який істотно впливає на поведінку підозрюваного. Захисна домінанта визначає особливості, що зумовлюють поведінку підозрюваного під час перевірки його показань на місці, серед яких автор виділяє психічний стан. У процесі перевірки показань на місці в підозрюваного може мати місце широка амплітуда психічних станів (страх, фрустрація, стрес тощо). Іншим чинником, що визначає поведінку підозрюваного, є психологічний вплив оточення, обстановки. Останній може викликати зміни в поведінці підозрюваного, причому як позитивні, так і негативні. У зв'язку з цим доцільно використовувати спостереження за поведінкою підозрюваного. У роботі досліджується проблема відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці, а також від раніше даних показань на різних етапах проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зроблено висновок, що ризик відмови існує як до початку слідчої дії, так і безпосередньо під час її проведення. Наведено рекомендації, спрямовані на зниження такого ризику. З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії

пропонується проводити слідчий експеримент та перевіряти показання на місці негайно після їх одержання. Розглянуто специфіку використання способів фіксації змісту і результатів цієї слідчої (розшукової) дії, проаналізовано досвід використання новітніх інформаційних технологій.

Література

1. Шейфер С. А. Познавательное значение следственных действий и их система. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 54–70.

2. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. 952 с.

3. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків : Одиссей, 2003. 352 с.

4. Shepitko, V.Yu. The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes / Shepitko, V.Y., Shepitko, M.V. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2021, 28(1). P. 179–186.

5. Shepitko, V.Yu. The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in ukraine in XIX – early XX century / Shepitko, V.Y., Olkhovsky, V.O., Shepitko, M.V. *Wiadomosci lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960), 2020, 73(1), P. 176–179.

6. Shepitko, V.Yu. Schaffung eines einheitlichen europaischen Kriminallistischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen / Ackermann, V.R., Kurapka, V.E., Malewski, H., Shepitko, V. *Kriminalistik*, 2020, 2020(6), P. 355–363.

7. Shevchuk, V.M. Methodological problems of the conceptual framework development for innovation studies in forensic science. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2020, 27(2), P. 170–183.

8. Zhuravel, V.A. The essence of the philosophical category truth: Criminal procedural aspect / Vapniarchuk, V.V., Zhuravel, V.A., Trofymenko, V.M., Karpenko, M.O. *Astra Salvensis*, 2020, P. 273–290.

9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва, 1967. 290 с.

10. Шепітько В. Проблеми формування тактики преодолення протидії розслідуванню. *Шепітько В. Ю. Вибрані твори*. Харків : Апостіль, 2010. С. 163–172.

11. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). Харків : Гриф, 2004. 176 с.

12. Николайчук И. А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию : монография / под ред. Р. С. Белкина. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 233 с.

13. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

14. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.

15. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Гриф, 2005. С. 176 с.

16. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2002. 19 с.

17. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. 289 с.

18. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий : учебное пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1983. 36 с.

19. Васильев В. Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 624 с.

20. Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения. *Личность преступника как объект психологического исследования*. Москва : Изд-во ВИПИПИРМП Прокуратуры СССР, 1979. 178 с.

21. Ратинов А. Р., Ефимова Н. И. Психология допроса обвиняемого : метод. пособие. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. 114 с.

22. Еникеев М. И. Общая и социальная психология : учебник. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2002. 624 с.

23. Коновалова В. Е. Правовая психология. Харьков : Консум, 1997. 160 с.

24. Дробиняк М. К. Від Києва до Лешно інтернаціональним вбивцям – міжнародний суд. *Слідча практика України. З досвіду слідчої роботи органів прокуратури*. 2000. Вип. № 2. С. 12–24.

25. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 517 с.

26. Юридична психологія : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Кондратьєв Я. Ю. та ін. / За ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 352 с.

27. Васильев В. Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 624 с.

28. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) / А. К. Гаврилов, Ф. В. Глазырин, С. П. Ефимичев и др. : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. 240 с.

29. Зозулинский А. Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьковский юрид. ин-т. Харьков, 1969. 20 с.

30. Слідча практика України. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. Вип. 3. 156 с.

31. 33. Соя-Серко Л. А. Проверка показаний на месте : метод. пособие. Москва : Изд-во ВИПИПИРМП Прокуратуры СССР, 1966. 91 с.

32. Хлынцов М. Н. Проверка показаний на месте. Саратов : Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1971. 119 с.

33. Васильев А. Н., Степичев С. С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. Москва : Госюриздат, 1959. 43 с.

34. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент. Москва : Госюриздат, 1958. 96 с.

35. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.

36. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента. Москва : ВШ МВД СССР, 1959. 171 с.

37. Ярамышьян Ш. Ш. Особенности следственного эксперимента при расследовании дорожно-транспортного происшествия. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук.-практ. матер. 2004. Вип. 4. С. 162–167.

38. Шехавцов Р. М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. *Криміналістика XXI сторіччя* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції, 25–26 листопада 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 166–170.

Information about the author:

Nehrebetskyi Vladyslav Valeriiovych,

Ph.D. in Law,

Associate Professor at the Department of Criminalistics

Yaroslav Mudriy National Law University

77, Pushkinska Str., Kharkiv, 61024, Ukraine